

נוביני קרקובסקיה Nowiny Krakowskie

ארגון יוצאי קרקוב בישראל
Związek Krakowian w Izraelu
Association of Cracowians in Israel

כתיבה, עריכה והבאה לדפוס: לילי הבר
רח' הנוריות 31, הרצליה, 4672630
cracowassociation@gmail.com
טלפון: 09-9579540; פקס: 054-4436366
www.cracow.org.il

www.facebook.com/groups/cracowassociation
בנק מזרחי-טפחות סניף 669 חשבון 143564

גליון 191 ינואר 2023 טבת-שבט תשפ"ג

בטאון ארגון יוצאי קרקוב בישראל

80 שנים לחיסול הגטו

בשבת ה-13 במרס 1943 חיסלו הגרמנים את גטו A בקרקוב באקציה ברוטלית. באותו יום הועברו כ-8,000 יהודים, "כשירים לעבודה", למחנה העבודה/ריכוז פלשוב ואחדים נשלחו למחנות עבודה אחרים. למחרת, ב-14 במרס, חוסל גטו B שבו חיו ה"בלתי כשירים לעבודה". רבים מתושביו נרצחו ברחובות הגטו והאחרים גורשו אל מותם במחנה ההשמדה אושוויץ.

80 שנים חלפו מאותם ימים איומים ונוראים. לציון 80 שנים לאותה טרגדיה אנחנו מזמינים אתכם להשתתף, יחד עם אחרים, באירועים שיתקיימו בקרקוב בסוף השבוע מה-10 ועד ה-12 במרס 2023. להלן התוכנית:

יום שישי 10 במרס:

בשעה 10:30 ניפגש במוזיאון שינדלר ברחוב Lipowa 4 בפודגוז'ה לסיור מודרך, ולאחריו נתעדכן בתוכניות להקמת אתר ההנצחה במחנה הריכוז הגרמני לשעבר פלשוב.

בערב נפגש לקבלת שבת ב"כליזמרהויס" בקז'ימייז'.

יום ראשון 12 במרס:

בשעה 10:30 ניפגש בבית הקברות ברחוב Miodowa לסיור קצר ומשם נצא בשעה 11:30 לערך לכיכר גיבורי הגטו בפודגוז'ה (כ-10 דקות הליכה).

בשעה 12:00 נתכנס בכיכר גיבורי הגטו ונשתתף, יחד עם מאות אנשים, בצעדת הזיכרון אל שרידי מחנה הריכוז הגרמני לשעבר פלשוב (הליכה נוחה של כשעה וחצי).

המעוניינים להצטרף אלינו מתבקשים להודיע לנו בהקדם.

שבת 11 במרס:

לפני הצהריים נערוך סיור מודרך, בעברית, ברחובות קז'ימייז' בהדרכתה של ד"ר אווה וגנז'ין.

אחר הצהריים נפגש במוזיאון גליציה לסיור מודרך במוזיאון על ידי מר יעקב נובקובסקי, מנהל המוזיאון, השקת הספר על יהודי קרקוב בעריכת פרופ' מיכאל גאלאס וד"ר אדיטה גברון, והרצאה של פרופ' לוקש תומס סרוקה.

בערב, לאחר צאת השבת, יתקיים קונצרט ב"טמפלי".

קוראים יקרים,

שנת 2023 החלה ואנו מבקשים לשלם את דמי החבר השנתיים בסך 200 ש"ח; המשך הפעילות השוטפת של הארגון תלוי בתשלום דמי חבר ובתרומות שלכם.

יש לנו מספר ספרים על יהדות קרקוב אותם תוכלו לקבל תמורת תרומה כנדבת לבכם. הספרים הם: "העיר שלהם"; "בתי התפילה שנאלמו. הלב הפועם של קהילת יהודי קרקוב שהושמדה"; "בין צללי עיר"; "אגדה על משורר נגר".

דמי חבר ותרומות נא להפקיד בחשבון החדש של ארגון יוצאי קרקוב בישראל בבנק מזרחי-טפחות (בנק 20) סניף קניון השרון (669) חשבון 143564.

יהודים מוכרי ספרים בקרקוב של פעם, לפי מאמרו של ריישרד לב.

הצו של הקיסר פרנץ השני משנת 1806 הסדיר את המסחר בספרים בכלל, וספרים עתיקים בפרט, בקרקוב. תוך איסור "...טלטול כלשהו של ספרים מבית לבית, רוכלות כלשהי, היינו שיטוט עם ספרים בבתי" - ובו בזמן התיר מסחר בספרים משומשים במקומות פומביים. מסחר זה התנהל בכיכר העיר, סמוך לכנסיית וויצ'ך הקדוש, בפסאז של "בית ההטמן" והבית האפור, שם היו הספרים נמכרים מעל גבי עגלות וסלים, שהמוכרים היו מסלקים אותם למשך הלילה. היהודים עברו מהעיסוק בגרוטאות למיניהן למסחר בספרים "מיד שנייה", ואחר כך עסקו בממכר ספרים חדשים, ובמיוחד אלה האסורים - מחוץ-לארץ. הסוחרים הפולנים התמרמרו על כך ולבסוף בשנת 1836 סולקו היהודים מככר העיר ועברו לקצה רחוב שפיטלנה.

אמברוז'י גרובובסקי כותב בזכרונותיו במחצית המאה ה-19 כי: "היום הם כבר סידרו את המסחר בספרים עתיקים בקנה מידה גדול. יהודים אחרים שכרו חדרים ברחוב שפיטלנה והקימו דוכנים בכיכר הצלב הקדוש, בקצה רחוב שפיטלנה, שם הם מציגים המון ספרים, שהאל יודע מאין הם משיגים אותם..." עוד כותב גרובובסקי כי "הדמות החשובה ביותר במסחר הספרים היהודי הוא שמואל הזקן, בעל זקן השיבה, ואחריו בא לייב הרזה עם עור פניו הצהוב-כחלחל...". לפי ההיסטוריונים הרי שמואל הוא אבי משפחת הימבלאו, ואילו לייב הוא אבי משפחת טאפט.

לייב טאפט עסק במסחר ספרים ברוכלות מבית לבית והחל משנת 1802 החל להעזר בעגלה וסלים ומשנת 1836 פתח חנות בדירה שכורה ברחוב שפיטלנה 8. לאחר פטירתו ובמשך כל המחצית השנייה של המאה ה-19 פעל בית המסחר המשפחתי בספרים עתיקים בהנהלתו של משה מאן (1831-1902) בשם "מסחר בספרים של מ.מ. טאפט". מאן גם יצא מקרקוב לווינה, בחיפושיו אחר סחורה למסחר הספרים, והראשון שניסה לעסוק גם בהוצאה לאור. בעבודה זו סייעו על ידו בנותיו ובניו, שכל אחד מהם פתח בזמן מאוחר יותר חנות ספרים עתיקים עצמאית משלו.

את החנות קיבל לידי צעיר בניו, יהודה (1870-1939), בשם "יורשי מ.מ. טאפט" אשר עסק, בצד המסחר בספרים עתיקים, גם במסחר בבולים וכלי נגינה. גם אחותו, לאה'לה, עבדה אצלו, ובפרק זמן מסויים העסיק גם שני זבנים. בשנת 1931 רכש יהודה מיורשיו של פביאן הימבלאו חלק מהספרים שבחנותו. ביוזמת אשתו השנייה, גולדה מלכה (לבית לנדאו, נפטרה ב-1943), שניהלה את העניינים בעת מחלת בעלה, הועברה חנות הספרים העתיקים של משפחת טאפט, כנראה בשנת 1937, לרחוב מארק הקדוש. לעומת זאת, בת אחרת של יהודה, מטילדה גרוספלד (1903-1943) ניהלה חנות ספרים משלה ברחוב גולמביה.

בכור בניו של משה מאן, ישראל טאפט (1856-1933) פתח בשנת 1884 בית מסחר ספרים עתיקים משלו, מול חנות אביו, ברחוב שפיטלנה 9. בחנות הוא פתח גם מדור למסחר בבולים. אצלו התמחה הבן ישעיה (1883-1940), אשר בזמן מוקדם למדי, כבר ב-1908 עזב את העסק של אביו על מנת לפתוח חנות והוצאה לאור בשם "ידע ואמנות" ברחוב וישלנה 8. לאחר מות אביו חזר לרחוב שפיטלנה, ונטל על עצמו את העיסוק בבית מסחר הספרים שירש.

(ההמשך בעמוד הבא)

במשך עשורים רבים היה המסחר בספרים ישנים בפולין כמעט כולו בידי יהודים. במהלך המאה התשע-עשרה וארבעת העשורים הראשונים של המאה העשרים, היו היהודים מוכרי הספרים הישנים את אחד העורקים החיוניים בחיי הספר הפולני.

ככל הנראה כבר בראשית המאה ה-17 החלו יהודים לעסוק במסחר ספרים בקרקוב. ב-1618 מוזכרת חנות ספרים בבעלות יהודי שייבא ספרים מוונציה ובחוברת משנת 1626 יש עדות להתפשטות מסחר ספרים בקרקוב היהודית אך היה זה ענף זעיר של רוכלות, בשולי המסחר. בעת המהומות האנטי-יהודיות שפרצו בשנת 1682 התברר שבדוכני הסחורות השונות, שהיהודים החזיקו בכיכר העיר, נמצאו גם ספרים שנמכרו בסתר, שכן על פי ההוראות המחייבות אסור היה להחזיקם ולסחור בהם. מאחר שהיהודים היו קונים בבתי הדפוס גליונות מקופלים של דפוסים חדשים, כורכים אותם בכוחות עצמם, ומוכרים - במחיר מוזל כמובן - לסוחרים שבאו מבחוץ. וגם, היהודים עצמם היו מוכרים ספרים בירידים ובשווקים, בעיירות ובכפרי הסביבה.

במאה ה-18 פתחו היהודים במסחר ספרים בשיטת רוכלות בבתי פרטיים בעיר, עיסוק שגם הוא נאסר עליהם, ובמשך כל המחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה הואשמו היהודים בהפצה האסורה של ספרים בעיר. הם הואשמו, ולא תמיד לשווא, ב"גרימת נזקים" בתחום המסחר בספרים בשל פירוק ספרים חסרי כח משיכה מבחינה מסחרית.

בשלהי המאה השמונה-עשרה החלו היהודים בקרקוב לסחור בספרים משומשים ועתיקים, עיסוק שהחל להתפתח בתקופה זו. הם היו קונים ספרים אגב ביקור בבתי שבעליהם נפטרו לא מזמן, ויורשיהם חיסלו את הגרוטאות שנצטברו בעליית הגג. בחיפוש אחר ספרים כאלה היו הסוחרים יוצאים לערי השדה, אל חצרותיהם ובתיהם של בעלי אחוזות. את הסחורה לשוק הספרים העתיקים, שהלך וגדל, סיפקו גם האוספים של מסדרי הנזירים, שהתחילו באותו זמן (1781) והיו מרוכזים בספריות של הקהילות והמנזרים.

אנטיקווריאט של ישראל טאפט, רחוב שפיטלנה, 1916

יהודים מוכרי ספרים בקרקוב של פעם

בן אחר של משה מאן, שלמה טאפט (1859-1940) ניהל בית מסחר לספרים עתיקים ברחוב שפיטלנה 22. בשנת 1922 קיבל אותו לידיו בנו ישעיה והפך אותו ל"בית מסחר ספרים וספרים עתיקים" חדיש. הוא ניהל את חנותו עד לפרוץ המלחמה ב-1939.

בתו של משה מאן, דינה זיידן (1865-1918), שנודעה בכינויה "זיידנקה" פתחה יחד עם בעלה אליהו, בשנת 1895, חנות ספרים עתיקים ברחוב שפיטלנה 5. עבדו שם שתי בנותיה, פאולינה ומריה, ולאחר שקיבלו את העסק בירושה העבירו אותו לבית מספר 16 ברחוב שפיטלנה, וניהלו אותו עד פרוץ המלחמה כאחד האנטיקווראטים הצועדים בראש בקרקוב. בנה של דינה "זיידנקה", ישעיהו זיידן (?-1895) הקים בשנת 1927 הוצאה לאור וחנות בשם "בית מסחר ספרים כללי". הוא חידש את פעילותו של העסק בשנת 1945 וחסל אותו ב-1951, כשהגיע לתל אביב.

לרחל שפינגרן (1871-1938), בתו השנייה של משה מאן טאפט, היתה חנות ספרים עתיקים ברחוב שפיטלנה 4; אותה קיבלו אחר כך לידיהם הבן ישעיה (?-1895) והבת דבורה שליסל (?-1898). למריה גזאנג (1903-1943), הבת הנוספת של רחל הייתה, החל משנת 1930, חנות עתיקות משלה ברחוב שפיטלנה 7.

בני משפחת טאפט ומשפחת זיידן סחרו בכל סוגי הספרים, כולל ספרי לימוד. לא ידוע אם נעזרו בסוכנים נודדים בערי השדה, אם היו הם עצמם נוסעים אל מחוץ לעיר בחיפוש אחר ספרים, הם גם לא פרסמו קטלוגים של תכולת עסקיהם. הם לא יצאו לקראת לקוחותיהם. היו ממתנינים ללקוחות בתוך החנויות ברחוב שפיטלנה, שכתוצאה מעמלם המאומץ והבלתי פוסק במשך למעלה ממאה וחמישים שנה, ובעקבות המוני הפוקדים אותו, הפך להיות "שפיטלקה" כינוי רווח למרכז המסחר בספרים עתיקים ומשומשים בקרקוב. רחוב שאין עוד כמוהו בחינניותו ובחשיבותו התרבותית, הספרייתית ובו בזמן המסחרית בספרים פולניים. רחוב של הספרים הפולניים הנסחרים על ידי היהודים.

רחוב שפיטלנה, מקצה עד קצהו, היה משופע בחנויות ספרים עתיקים "היו שם שלוש או ארבע חנויות של בני משפחת טאפט, כמספר הזה חנויות של זיידן, לידם של ראוכר, וטשטיין וליטמן. בחודשי הקיץ, בתום שנת הלימודים בבתי הספר ובראשיתה בסוף הקיץ, היה רחוב שפיטלנה גועש מהמולת בני הנוער שמכרו או קנו ספרי לימוד" כך רשם בזכרוניתו אלכסנדר סלאפה, תושב קרקוב ומוכר ספרים.

הסופר יאן קורצ'אק תיאר את הרחוב הזה כך: "מוזר היה הרחוב הזה, אפוף סוד, מכושף... בכל הבתים, בבנינים הישנים הצרים, הקודרים... קיננו חנויות ספרים עתיקים. בחנויות הקטנות והצרות, בשערים, בחצרות, בגומחות ובשקעים שבפרוזדורים, בכל מקום שניתן בו להציב מדפים אחדים מטולות היו ערימות של ספרים. הם התנשאו לגובה עד התקרות, נכרכו בחבילות, קשורות בחבלים ללא ספור, מילאו שולחנות ורצפות. כרטיסיות הרישום של כרכים, כרכונים, חוברות ללא ספור אלה, תפסו מקום במוחותיהם של המוכרים. פלא שלא יאומן היה כאשר טיפוס כזה, צנום ומזוקן כרגיל, שנשאל על איזה כותר שנשכח מזמן, היה נעלם במעמקי מלונתו כדי לשוב כעבור רגע ממושך ובידו עותק מכוסה אבק עד אין לשער. זה היה איש עתיקות אמיתי, מגזע מוכרי העתיקות. משנות היותו זאטוט היה לומד את הסודות של ידע זה מאביו, שהוריש לו את נסיונו של סבו."

1928, תלמידים בפתח חנותו של מ.מ. טאפט ברחוב שפיטלנה לקנות ולמכור ספרי לימוד.

ברחוב שפיטלנה, בשכנותן של חנויות הספרים של בני משפחת טאפט ומשפחת הימלבלאו, נמצאו גם חנויות הספרים והעתיקות של ליטמן ושל ליאון ראוכר, שהיה ידוע כבעל האוסף הגדול ביותר של מקורות ותעודות לתולדות פולין מלפני חלוקתה. שם, ברחוב שפיטלנה, היו גם חנויותיהם של מנדל ראוכר וכן של פייבל הירש וטשטיין (1924-1958), סוחר בספרים עתיקים, שגם היה היסטוריון של יהדות קרקוב וכתב עברית. אחרי מותו קבל בנו אדולף לידי את חנותו, וניהל אותה ככל הנראה עד פרוץ המלחמה.

על שלמה הימלבלאו ידוע מלבד זאת שנולד בקרקוב בשנת 1791 ושם מת ב-1860, וכן שבזמנו התמקם כסוחר ספרים בכיכר הצלב הקדוש. נוסף לכך ידוע רק שלימד את מקצוע המסחר בספרים את בנו יוסף שלמה (-1890) שהיה אחר כך בעליה של חנות העתיקות ברחוב שפיטלנה 16. לאלמנתו זיסל, שכונתה גם סולדה או זופיה (1843-1918) היתה משנת 1893 חנות עתיקות באותו רחוב שפיטלנה, בבית מס' 1, ולבנה שאול (1861-1923) ואשתו אסתר היתה חנות עתיקות ברחוב יאן הקדוש מס' 2, שהמשיכה להתקיים גם אחרי מותו.

אחיו של שלמה יוסף, יצחק מנדל הימלבלאו (-1893) 1831) היה סוחר בספרים עתיקים, ספרים חדשים והיה גם מו"ל. משנת 1656 הוא ניהל את חנות הספרים והעתיקות ברחוב פלוריאנסקה 4 ואחר כך העביר לרחוב יאן הקדוש 5. אחרי מותו נשאר עסק מצליח זה של מסחר ספרים בידי אלמנתו אסתר, והיא העבירה את ניהול העסק לידי בנה פביאן ברנרד (1860-1931), שכונה בפי מוכרי ספרים ולקוחות "טוביה".

אחר מותו של הימלבלאו רכש חלק מתכולתה של חנות עתיקות זו, שקרנה ירדה כבר במידה רבה מאוד, יהודה טאפט מרחוב שפיטלנה, ואת השאר קיבל לידיו האחייך, מיכאל דיאמנט, שהיה באותו זמן בעליו של "בית מסחר ספרים שיתופי" ששכן במלון "סאסקיי" בקרקוב.

עדותו של מנדל הנריק נגד אמון גט במשפט נגדו בקרקוב ב-1946

המשכנו לעבוד במחנה משעה ארבע בבוקר עד שתיים-עשרה בלילה. דרשו מאיתנו לגמור את סלילת הכביש במחנה בקצב מהיר.

באחד הימים קיבלתי חופש ליום אחד, כי נפצתי בעבודה. בשכבי בצריף ראיתי דרך החלון, כיצד גאט ירה בצעיר אחד, שעבד בסידור אבנים לסלילת הכביש. לפי תפיסת הרוצח גאט, הצעיר לא עבד מספיק מהר וגם לא העמיס מספיק אבנים במריצה. לאחר שירה בו, בדק את רגלו, אם הוא עדיין בחיים.

במקרה אחר ברחו שני פועלים מן המחנה. נערך מיסדר ברחבת המיסדר בנוכחותו של גאט וכן של כל אנשי המחנה שחייבים היו להיות נוכחים. גאט הוציא שמונה צעירים מאותה קבוצה, ממנה ברחו שני הצעירים. הוא פקד להעמיד אותם לפני בור, שהוכן מראש, ופקד לירות בהם. בנוכחותנו כיסו את הבור באדמה.

לאחר שגמרנו את סלילת הכביש, צירפו אותי לקבוצת טרנספורט של מאה איש. באחד הימים יצאו שלושים פועלים מן הקבוצה שלנו לעבודה בתחנת רכבת ההובלה בפלשוב. כל אחד מאיתנו דאג בעצמו למזון - לחם ועוד צרכי אוכל שאפשר היה להשיג כי המזון שקיבלנו במחנה לא הספיק לנו, כי עבדנו עבודה פיזית קשה. כדי שלא נמשיך לרעוב, חייבים היינו לדאוג בעצמנו לתוספת מזון.

כיוון שתחנת הרכבת הייתה קרובה למחנה, נכנסנו בשעה שתיים-עשרה לארוחת הצהריים למחנה. חייל גרמני, שעמד בשמירה על יד השער, עצר אותנו ושאל מה אנו מסתירים בבגדים שלנו. הוא החל לבדוק אותנו שמא מגניבים למחנה חומר נפץ או נשק, אבל הוא מצא אצלנו לחם, נקניק וחמאה בלבד ואז אמר: "אתם תאכלו לחם ונקניק וחיילינו בחזית ירעבו?" "הוא קילל אותנו ופקד עלינו לחכות. הוא ניגש לביתו של המפקד גאט, שלא היה רחוק מן השער. ידענו שאם גאט יבוא וימצא אצלנו מזון רע ומר יהיה גורלנו. מרוב פחד ניסינו לקבור חלק מן המזון.

כשגאט בא, הוא ציווה לשים את כל המזון על השולחן ושאל: "מהיכן לקחתם כסף לקנות כמויות מזון גדולות כאלו?" כי במחנה אסור היה להחזיק כסף. פחדנו מאוד שגאט יורה לירות בנו. גאט, כדי להוכיח, שהוא מתכוון ברצינות לבצע זממו, נטל מאוקראיני אחד את הרובה שלו, וירה באיש שעמד במרחק שלושה צעדים ממנו והרגו! הוא אמר בזעם: "עכשיו כבר תגלו מניין קיבלתם את הכסף?" וברוב זעמו החל להכות בנו בכת הרובה על ימין ועל שמאל. כתוצאה מן המכות שקיבלתי נשברו לי השיניים, ואולם איש לא מסר לו מהיכן יש לנו כסף. כבעסו ירה בעוד פועל והרגו במקום. אני עמדתי על יד הפועל הזה. כשהאיש נפל מן הירייה, קיבלתי מכה חזקה, ומעוצמתה - נפלתי, נפצתי והתעלפתי. כשהתאוששתי שמעתי שגאט ממשיך לאיים עלינו שיהרוג את כולנו, ואיש לא יצא חי מהקבוצה הזאת. השתדלתי לשכב בשקט, כאילו אני מת. קיוויתי כשיבואו הקברנים לקחת את הגוויות תימצא לי הזדמנות להתחמק מן המקום.

(המשך בעמוד הבא)

באמצע חודש ינואר שנת 1943 נשלחתי מגטו קרקוב למחנה פלשוב. באותה תקופה נמצאו כבר במחנה כאלפיים איש, כולם יהודים. מפקד המחנה היה אחד מילר. ביום 11.2.1943 הגיע למחנה פלשוב אמון גאט ונתמנה, במקומו של מילר, למפקד המחנה. מתאריך זה ועד 13.3.1943 הצליח גאט להגדיל את בניית הצריפים במחנה פלשוב כדי לאכלס בתוכם את האנשים מגטו קרקוב שהובאו למחנה פלשוב לאחר חיסול הגטו.

נודע לנו שהמפקד החדש אמון גאט מצטיין באכזריותו, ויומיים לאחר שקיבל את הפיקוד על המחנה, נוכחנו לדעת שהוא עולה באכזריותו על המפקד מילר. כבר ביום הגעתו למחנה הוא הזמין את כל מנהלי העבודה ואת אנשי האו.דה. ודרש מכולם למלא בדייקנות אחר פקודותיו. כדי להוכיח שהעניין רציני ביותר, פקד על האוקראינים להצליף על ישבנם של כל אחד מהנוכחים עשרים וחמש מלקות מקלות.

בימים ההם נשלחו כל החולים ומי שנפצעו בעבודה לטיפול לבית-החולים בגטו. בין החולים שנשלחו לקרקוב היו שתי בנות שלא חזרו למחנה, אחרי שקיבלו את טיפולן. גאט דרש בתוקף להחזיר את שתי הבנות למחנה. ביום שהביאו אותן בחזרה, עצר אותן האו.דה. ובפקודתו של גאט ובנוכחותו תלו את שתי הבנות. כולנו חייבים היינו לעמוד במיסדר ולצפות בתליה.

אלה היו הימים הראשונים לאחר שגאט הגיע למחנה פלשוב. באותם הימים, באחד ממיסדרי המחנה, הופיע גאט עם פמלייתו - גרמנים ואוקראינים. גאט דרש להביא שולחנות ופקד על האוקראינים להצליף לכל הנוכחים עשרים וחמש מלקות ואף חמישים מלקות על החלק התחתון הערום. גאט טען שמוכרחים לעבוד יותר ולהספיק יותר. מי שלא ימלא אחר דרישותיו, יבוא על עונשו.

הארכי-רוצח אמון גאט מובל לבית המשפט בקרקוב לעמוד לדין על פשעיו, אוגוסט 1946. מוזיאון השואה בווינגטון באדיבותו של ליאופולד פג'

בסוף חודש מרס יצאנו לעבודה מחוץ למחנה. העבודה החלה בשעה שבע בבוקר ונמשכה עד שעה שש בערב. כשחזרנו מהעבודה באחד הערבים, שוב ציוו עלינו לעבוד במחנה. עבדנו עד שעה שתיים-עשרה בלילה. מאותו ערב לא יצאנו יותר לעבודה מחוץ למחנה.

עדותו של מנדל הנריק נגד אמון גט (המשך)

מאיתנו, לאחר שקיבל את מאה המלקות, חייב היה להודיע לגאט שריצה את עונשו. גאט שאל את מייטליס אם הוא מודע לסיבה שקיבל מכות ואם הוא מרוצה מכך. מייטליס השיב בחיוב, אך כשעמד לעזוב את המקום, הוציא גאט אקדח מכיסו וירה בראשו מאחור. מייטליס נפל ונפח את נשמתו.

אחרי המקרה הטראגי הזה המשיכו להצליף ליתר האנשים את מאה המלקות. זה נמשך כמה שעות. גאט הכריז שאסור לתת לאנשים עזרה ראשונה או למרוח יוד על הפצעים. היו בינינו כמה אנשים פצועים. אחד בשם רוזנשטראוס. האיש קיבל כדור בפניו, בזמן שגאט נהג לירות באנשים. הכדור עבר דרך הצוואר. נמצאו עוד אנשים שפצעייהם היו קלים, ביניהם רבים שהמכות גרמו לדימום בחלק של הגוף התחתון. שני אוקראינים שמרו עלינו על מנת למנוע עזרה לאנשים.

חשבנו שבכך בא קץ לעונש, אבל טעינו. עתה יצאה פקודה מגאט להעסיק אותנו בעבודת בניין בית מגורים שבו עבדו אנשי המשמר האוקראינים. קיבלנו מריצות ואתים. חייבים היינו להביא את העפר בריצה לשטח בניית הבתים. יש לומר, שהשומרים בבניין ריחמו עלינו והעסיקו שלושים אנשים אחרים במקומנו, ואותנו שיחררו מן העבודה. עמדנו בשמירה שמא יבואו גרמנים. כך עבר עלינו היום הטראגי.

שמעתי שגאט קורא לאוקראינים ומחלק להם את המזון שמצא אצלנו. האוקראינים החלו לחפש כסף באדמה, שמא קברנו שם כסף. במקרה ראו שאני זו ממקומי, ואז אמר אוקראיני אחד לחברו שצריכים לגמור אותי. חששתי מאוד מן המצב בו נמצאתי. אולם המצב השתנה, כאשר האוקראינים ראו שמחלקים לחם ונקניק. אז גם הם ניגשו לשולחן לקבל מנה. ניצלתי את ההזדמנות הצטרפתי לקבוצה שלי. החברים ניקו את הדם מפניי, שהאוקראינים לא יחשבו, שאני פצוע.

גאט שוב חזר אלינו והחל לספור אותנו. 28 בני אדם חיים ושני הרוגים. הוא קרא לראש ה-א.ו.ד.ה. חילביץ' ופקד עליו להביא שוט וכן שולחן נוסף. הוא ציווה לתת לנו מאה מלקות לכל אחד. לאחר שהביא את השולחן שני דליי מים ושוט, פתחו האוקראינים במלאכת המכות. הם ציינו שעל כל אחד מאיתנו בעצמו לספור בקול רם את מספר המכות שהוא מקבל. אם טעה מישור, התחילו להלקות מחדש. אחרי קבלת מאה המלקות, חייב היה כל אחד לרדת מהר מן השולחן, אחרת קיבל מכות בראש בקת של הרובה.

ספגתי את מאה המלקות. אחרי עלה על השולחן איש מבוגר וחלש בשם מייטליס; בשעה שהצליפו על ישבנו צעק האיש בקול רם בגלל הכאבים העזים שהרגיש ולאחר שקיבל כבר שלושים מלקות, ציווה גאט להתחיל מחדש, משום שצעק בקול רם, וזה הרגיז אותו. כל אחד

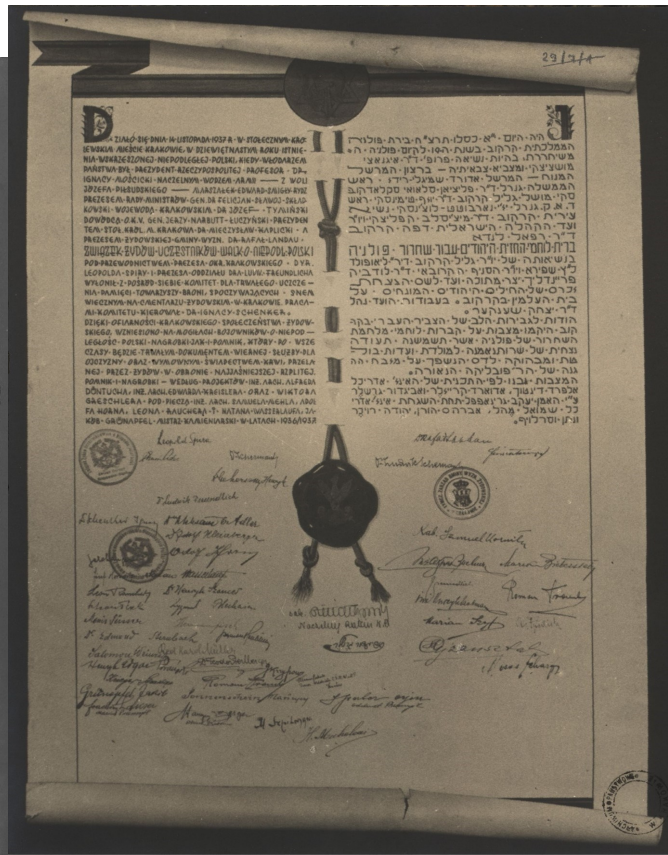
חלקת החיילים היהודים במיודובה

בין קורבנות מלחמת העולם הראשונה היו גם חיילים יהודים שגויסו לצבא פולין, נפלו במלחמה או נפטרו כתוצאה מפציעותיהם, והם נקברו בבתי עלמין שונים. בבית העלמין היהודי "החדש" ברחוב מיודובה יש חלקה נפרדת שיועדה לקבורת חיילים יהודיים, שבה נקברו על פי ההערכה כ-373 חיילים והיו גם כ-30 קברי אחים. יש רק מעט נתונים על זהותם של הנקברים ורק מעט מצבות שרדו והן צנועות מאד.

בארכיונים של קרקוב נמצא המסמך שלהלן: "והיה היום י"א כסלו תרצ"ח בירת פולניה הממלכתית קרקוב, בשנת ה-19 לקיום פולניה המשוחררת, בהיות נשיאה פרופ' ד"ר איגנאצי מושצ'צקי ומצביא צבאותיה המרשל המנוח אדוארד שמוגלי-רדיו, ראש הממשלה גנרל ד"ר פליציאן סלאואי סקלאדקובסקי, מושל גליל קרקוב ד"ר יוזף טימינסקי, ראש ד.א.ק. גנרל יז'י נארבוטט-לוצינסקי, נשיא עיריית קרקוב ד"ר מיצסלב קפלינסקי ויו"ר ועד הקהילה הישראלית דפה קרקוב ד"ר רפאל לנדא.

ברית לוחמי החזית היהודית עבור שחרור פולניה, בנשיאותו של יו"ר גליל קרקוב ד"ר ליאופולד כ"ץ-שפירא ויו"ר הסניף הקרקובאי ד"ר לודביק פריינדליך, יצא מתוכה ועד לשם הנצחת זכרם של החיילים היהודים המונחים על בית העלמין בקרקוב, בעבודות הועד ניהל ד"ר יצחק שענקער.

הודות לגבירות הלב של הציבור העברי בקרקוב הוקמו מצבות על קברות לוחמי מלחמת השחרור של פולניה, אשר תשמנה תעודה נצחית של שרות נאמנה למולדת ועדות בולטת ומובהקה לדם הנשפך על מזבח ההגנה של הרפובליקה הנאורה.

המצבות נבנו לפי התוכנית של אינגו-אדריכל אלפרד דינסוק, אדוארד קרול ואביגדור גרשלר על ידי האמן יעקב גרינאפפל, תחת השגחת אינגו-אדריכל שמואל מהל, אברהם ס.הורן, יהודה רויכר ונתן וסילוביץ.

מגליציה המערבית לאחר ישועה ורפואה.

נפטר ביום י' במנחם אב בשנת תרצ"א, והוא שוכב בבית החיים החדש בקרקוב (כמה שורות מהציון הפנימי של הגה"ק רבי שמעון סופר זצ"ל עבד מקרקוב, קשה ע"י הגד"ר).

על המצבה שעל קברו נחרת שמו - דב בער בן רבי עקיבא.

את חובותיו, צריך שמלות לכלה, צריך להשיא כלה עניה. בנות רבות זכו לסיועו, רק את שתי בנותיו לא הצליח להשיא. בביתו היה רעב. כל יום היה טובל בנהר הוויסלה. בחורף היה חוצב את הקרח שעל פני הנהר וטובל. כשהיה בא לחנותנו, היה ברור, שיפנה לסבא וכשפניו נוהרות אור יאמר:

"רבי זכריה, מגיע לי מזל טוב... הצלחתי להשיא יתומה וגם אתה, ר' זכריה, תשמח - זכית למצווה..." והוא היה פונה ישר למחסן הכלים, שהיה בחלק האחורי של החנות ובחר לו את הדרוש למטבח הכלה. כשהביקורים היו תכופים מדי, היה סבא יוצא מהמחסן - שלא יראה...

פעם בשבוע, כשלא הזדמנה לו מצווה כזאת, היה ר' ברישל בא סתם עם מלווהו לקבל כסף לצרכי מצווה ולעיתים היה מתמקח: היום צריך אני יותר...

ולר' ברישל לא מסרבים... על כוח ברכתו היו מספרים ומספרים...

באתר "אידישע וועלט פארומס" נכתב כי "בין הרבנים והרבנים הרבים שישבו בקרקוב לפני המלחמה, נודע צדיק גדול ויהודי טוב שנקרא "ר' ברישל בעל תשובה" שאליו נהגו יהודים רבים לנסוע

ר' בעריש בעל תשובה

בספר "בין צללי עיר" מספר מאיר בוסאק על ר' בעריש בעל תשובה, וכך הוא כותב:

"היה זה איש מופלא, שהתגורר עשרות שנים בעיר. הוא לא נחשב לאדמו"ר, אך אם אפשר לכנות מישהו אדם קדוש מבחינה דתית-חברתית, הרי הוא האיש. שמו היה ר' דב הורוביץ. בפי כל כונה ר' ברישל. קראו לו בעל תשובה, אך איש לא ידע על מה הוא עשה תשובה, מה היתה דרכו הקודמת. עטוף בטלית ועטור בתפילין, ספר תחת בית שחיו, היה מהלך ברובע היהודי שבעיר. היה נכנס לבתייהם או לחנויותיהם של יהודים נבחרים, בעורכו מגבית. זקנו צהוב-אפור ועור פניו, הלבן כגיר, היה ממש שקוף. כמעט שלא אכל, רק משבת לשבת טעם משהו.

הוא היה הולך ולידו יהודי שני, צעיר ממנו, דק כשחוף עץ, גבוה, ירקרק הפנים, זקנקנו דליל ושתי פאותיו ארוכות ודקות ותמיד רטובות, כאילו זה יצאו מהמקווה. ר' ברישל לא היה נוגע בכסף. רק מלווהו קיבל את התרומות.

ידוע היה ברובע - ר' ברישל מסובב בעיר, סימן שמשפחה זקוקה באופן דחוף לפרנסה, לתרופות לחולה, צריך לעזור למישהו, שיפרע

הרב משה פישל, רבה של קרקוב במאה ה-16

והוא נאלץ לברוח מקרקוב והגיע עד תורכיה. אל המלך זיגיסמונד הראשון הגיעו ידיעות, שגויות כמובן, כי יהודי פולין משתפים פעולה עם הסולטן התורכי, ולפיכך האשים המלך את זקני הקהילה היהודית בבריחת החזן. המלך ציווה לכלוא את כל זקני הקהילה ולענותם. למרות שמשפחות הכלואים עשו מאמצים רבים לשחררם מהכלא, סרב המלך להעתר לבקשות, ואלה שוחררו לבסוף רק לאחר שהקהילה היהודית שילמה סכומי ערבות גבוהים.

לא ידוע בדיוק מתי נפטר הרב משה פישל, כנראה היה זה זמן קצר לאחר שחרורו מהכלא. ההיסטוריון מאיר בלבן כותב כי לא מצא סימוכין למשפט שנערך לזקני הקהילה, והוא מוסיף שבכתובות שעל מצבות בניו וכדיו של משה פישל הוא מכונה "קידוש" - דהיינו, מוקדש לה' - פירושו שהאדם מת בשל אמונתו.

מקור: *Łźbiety Długosz, Rabini gminy krakowskich Żydów od XVI wieku do 1939 roku [w] Ostoja tradycji, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2016 s. 167-216*

הרב משה פישל הוא אחד הרבנים המתועדים של יהדות קרקוב ושרת בתפקידו כרב הקהילה בשנים 1532-1541. הרב פישל, בנו של סוחר ובנקאי ידוע אפרים-פרנץ פישל, נכדס של זוג בנקאים רחל ומשה פישל, נולד בשנת 1480 (נפטר, ככל הנראה, בשנת 1541).

המשפחה הייתה בעלת קשרים ענפים, הרב משה פישל היה אחיינו של אשתו של הרב יעקב פולק ותלמידו של האחרון. בצעירותו למד רפואה בפדובה והתפרנס כרופא החצר של המלך זיגמונד הזקן. הוא מונה לרב הקהילה בתקופה שהיה בקז'ימייז' סכסוך בין היהודים שחיו במקום לבין היהודים הפליטים שהגיעו מציכיה.

למרות שהוא ומשפחתו נהנו מפריבילגיות - היו פטורים מכל מיסים למלך - ובין המועמדים לתפקיד הרב הראשי של מחוז פולין, הוא נכלא בבית הסוהר בשל עלילה שהתרחשה באותה תקופה בגלל החיכוכים בין סוחר קרקוב לסוחרים היהודיים. בשנת 1539 נידונה למוות בשריפה על המוקד אשתו של אחד מחברי המועצה בקרקוב בשל אמונתה שהאל מתגלם רק באחד. החזן של בית הכנסת בקז'ימייז' הואשם בשכנועה של האישה

קרקוב היהודית אחרי המלחמה

כבר באמצע ינואר 1945 החלו ניצולים לשוב לקרקוב. היהודים הראשונים ששבו היו אותם אלה ששרדו במקומות מחבוא בישובים שליד קרקוב, אחר כך הגיעו אסירי המחנות הגרמניים ולבסוף אלה שגורשו לתוככי ברית המועצות. כולם היו תשושים וחסרי אמצעים לחלוטין.

הרשימות הרשמיות מהשנים 1945-1949 מצביעות על תנודות גדולות במספר יהודי קרקוב. באפריל 1945 היו בעיר כ-500 יהודים, ביוני 1947 - עשרים אלף, באפריל 1950 - ארבעת אלפים. קרקוב שלאחר המלחמה שימשה, פעמים רבות, רק שלב בהגירה הגדולה, בעיקר לארץ-ישראל ולארצות הברית.

היהודים שהתיישבו בקרקוב מצאו תעסוקה בעיקר בקואופרטיבים - בשנת 1947 עבדו כ-150 יהודים בתשעה קואופרטיבים - ובבתי מלאכה פרטיים (בשנת 1947 - כ-420 איש). הניסיונות לחזור ולשקם את המסחר נתקלו בקשיים ניכרים. בתקופה מסוימת התקיימו בקרקוב קיבוצים - בשנת 1947 היו בעיר עשרה קיבוצים. חלק מן הציבור היהודי התפרנס מן המענקים הצנועים של ארגון הגיוניט.

גם החיים הפוליטיים החלו לשוב לתחייה. בשנים 1945-1949 קמו בקרקוב מפלגות יהודיות רבות, בכללן איחוד, פועלי ציון, התאחדות, הבונד הסוציאליסטי, ומזרחי ואגודה הדתיות; לרוב המפלגות היו גם תנועות נוער. כמו כן הייתה סיעה יהודית של מפלגת הפועלים הפולנית. על כלל הפעילות לשיקום החיים הכלכליים, התרבותיים והפוליטיים של האוכלוסייה היהודית בקרקוב היה אחראי הוועד היהודי המחוזי (Wojewódzki Komitet Żydowski) שמושביו היה ברחוב דלוגה 38; בתחילה עמד בראשו ל. קופפרברג ואחר כך א. שטולבך. ואולם על פעולת הוועד הקשתה תחרות פנימית גוברת בין הציונים לבין הקומוניסטים. בקרקוב פעל גם סניף של הוועדה ההיסטורית היהודית, שניהל אותה מיכאל בורביץ.

באפריל 1945 הוקם בקרקוב האיגוד היהודי הדתי (Żydowskie Zrzeszenie Religijne) שמאוחר יותר הוסב שמו לקהילה הדתית היהודית (Żydowska Kongregacja Wyznaniowa) ומושבה היה ברחוב סקבינסקה 2. עד מהרה התגלעו בארגון סכסוכים בין המצדדים באופיו החילוני לבין מצדדי הדרך המסורתית דתית.

הקהילה הצליחה לקבל חזרה את כל בתי הכנסת שהיו בקז'ימיז' וחלק מבתי התפילה, והחלה לשפץ את בית הכנסת הרמ"א והטמפל. הקהילה הפעילה גם מרפאה שבה הועסקו 25 רופאים וארבעה בתי ילדים ומבוגרים.

עד 1949 פעלה מערכת חינוך שכללה בית ספר יסודי בן שמונה כיתות ובית ספר תיכון, שניהם בפולנית. לימודי עברית נערכו בבית ספר שהיה קשור לארגון החלוץ ברחוב פשמיסק, והיו גם שני בתי ספר דתיים: בית ספר יסודי של תלמוד תורה וישיבה ברמה של בית ספר תיכון.

הבניין ברחוב סקבינסקה 2 פינת רחוב קרקובסקה 41. הבניין נבנה בשנים 1909-1911 על מנת לשמש את משרדי הקהילה היהודית וארגונים יהודיים נוספים. כך היה עד הכיבוש הגרמני והחל משנת 1946 ועד 2016 כאשר משרדי הקהילה הועברו לבית הכנסת קופה שברחוב מיוזבה 27.

בשל תופעות אנטישמיות הוחרפו היחסים בין הפולנים ליהודים בקרקוב, והחמורה בהן הייתה הפוגרום ב-11 באוגוסט 1945. הקמת מדינת ישראל בשנת 1948 הביאה להגירה גדולה של יהודים מפולין. השלטונות תמכו בכך. מספר היהודים הלך והצטמצם. גלי ההגירה הגדולים היו בשנים 1956-1958 ובשנים 1968-1969 ובעקבותיהם נותרו בעיר רק קומץ יהודים, בעיקר קשישים, בודדים וחולים. בית הכנסת "הישן" שופץ והיה למוזיאון יהודי, סניף של המוזיאון ההיסטורי של קרקוב, וגם בית העלמין "הישן" ברחוב שרוקה עבר שיפוץ.

בסוף שנות הששים של המאה העשרים נעלמו מן הנוף הקרקובאי החנויות הקטנות, בתי המלאכה, חנויות הספרים הישנים של היהודים ופסקה גם עזרת ארגון הגיוניט. בשנות השמונים מנתה הקהילה היהודית כמאתיים חברים בלבד, ולרשותם עמד בית הכנסת הרמ"א אשר פעל ללא רב. מחיי הדת נותרו בעיקר ההלוויות בבית הקברות היהודי ברחוב מיוזבה. הקהילה הדתית דאגה לאספקת מצות לפסח וסיפקה כ-40 ארוחות כשרות מידי יום, בנוסף, פעל בעיר סניף של הארגון היהודי החברתי-תרבותי (TSKŻ).

בשנת 1990 מנתה הקהילה של קרקוב 229 איש, גברים ונשים, והייתה הגדולה בפולין, אך עד שנת 1995 לערך ירד מספרם ל-164. בשנת 1985 נערכה בקרקוב חגיגת הבר מצווה הראשונה מזה 35 שנים, בשנת 1994 החתונה היהודית הראשונה, אלא שחתני השמחות הללו לא היו חברי הקהילה היהודית של קרקוב. יוזמות חינוכיות ותרבותיות חדשות, וגם יוזמות הקשורות להגנה על המורשת התרבותית, נתמכו על ידי קרן רונלד לאודר וקרן ניסנבאום.

ד"ר אלכסנדר ביברשטיין ז"ל (1889-1979)

הוא נשלח למחנה גרוס-רוזן, יחד עם אסירים רבים אחרים. אוסקר שינדלר חילצו משם והעבירו, יחד עם עוד 1200 יהודים, למחנה ברינליץ. שם הקים ביברשטיין, בעזרתו של שינדלר, מכון לחיטוי וטיפול במחלות זיהומיות שפרצו במחנה. ביברשטיין שוחרר במאי 1945, חזר לקרקוב ועד שנת 1958 ניהל את מחלקת הבריאות של המועצה הלאומית של מחוז קרקוב.

ד"ר אלכסנדר ביברשטיין נולד בטרנופול בשנת 1889 להוריו דוד וצביה ואח למארק ביברשטיין, איש ציבור בקרקוב. על מנת לסיים את לימודיו התיכוניים עקר ביברשטיין לקרקוב ומשם המשיך לווינה ללימודי רפואה. בתקופת מלחמת העולם הראשונה שימש רופא צבאי בצבא האוסטרו-הונגרי ואחר כך, עד 1942, עבד במחלקה לביטחון סוציאלי.

בשנות הכיבוש הגרמני הוא טיפל אך ורק בחולים יהודיים, בשל האיסור שחל על רופאים יהודים לטפל בחולים שאינם יהודים. בשנת 1942 הקים בגטו את בית החולים למחלות מדבקות וניהל אותו עד לחיסול הגטו במרס 1943, ובמקביל היה גם יו"ר אגודת היתומים ע"ש רוזה רוק.

לאחר חיסול הגטו הועבר יחד עם עוד כ-8,000 מיהודי קרקוב אל מחנה הריכוז פלשוב ולאחר פינויו של מחנה פלשוב

במהלך הכיבוש הגרמני הקפיד ד"ר ביברשטיין לתעד בכתב את האירועים הטרגיים שבהם נכח, אך אלה אבדו כשנשלח למחנה הריכוז גרוס-רוזן. לאחר המלחמה שחזר מזכרונו את התעוד כשהוא נעזר בשיחות ומפגשים עם מכרים וחברים. הזיכרונות התפרסמו ב-1986 בספר *Zagłada Żydów w Krakowie* (שואת יהודי קרקוב)

ב-1950 עלה ד"ר ביברשטיין עלה לישראל עם רעייתו. כאן עבד כרופא פנימי עד לפרישתו. נפטר בשנת 1979.

קז'ימייז' ורחוב יוזפה

בימי הביניים היה האיזור של קז'ימייז' דהיום, כפר קטן בשם באבול Bawół, רובו ביצות ואפיק הוויסלה העתיקה חצה אותו ודרך חיברה בינו לבין הישוב הסמוך. הכפר נהנה מקירבתו לבירה המלכותית ובשנת 1335 קיבל המקום, על ידי המלך קזימיר השלישי הגדול, את זכויות מגדבורג, ומכאן ואילך נקרא שם המקום על שם המלך - העיר קז'ימייז' Civitas Kazimiriensis.

שטחה של העיר קז'ימייז' היה 500 דונם (שטחה של העיר קרקוב אז היה 650 דונם) ומועצת העיר נבחרה על ידי התושבים. בשנת 1340, חלק מהכפר באוול (באזור שרוקה של היום) שולב בגבולות העיר קז'ימייז'. תפקידה של העיר היה להגן מדרום על בירת המדינה, קרקוב, ולפיכך נבנתה בה חומה עם מגדלים וארבעה שערים, נבנו בה כנסיות ומבנים ציבוריים, ובכיכר השוק של אז, כיכר וולניצה, הוקם בניין העיריה, הבניין שבו שוכן היום המוזיאון האתנוגרפי.

בסוף המאה ה-14 היה שמה של הדרך המחברת רחוב סוקייניצ'ה ul. Sukiennicza (=יצרן בדים, אורג). לאחר גירוש היהודים מקרקוב לקז'ימייז', בשנת 1494 נחצה הרחוב לשניים, על ידי "שער היהודים" (היום במפגש הרחוב עם רחוב יעקובה). וכך, במאה ה-16 היה שם החלק המזרחי "רחוב היהודים" ובמאה ה-18 היה הרחוב כולו רחוב היהודים.

בשנת 1866, לאחר ביקורו של הקיסר יוסף השני בקרקוב, ניתן לחלק המערבי של הרחוב השם רחוב יוזפה, לכבוד הקיסר, ואחר כך שונה שם הרחוב כולו לרחוב יוזפה.

אבלים על פטירת חברנו

ד"ר גבריאל קלינג

ומשתתפים בצער המשפחה

וועידת התביעות CONFERENCE ON JEWISH MATERIAL CLAIMS AGAINST GERMANY, INC.

Website: www.claimscon.co.il • דרך הברון 101, ירושלים 93480 • טל': 02-6712711 • פקס: 02-6712731

Beit Ha'umot, 101 Derech Hevron, Jerusalem 93480 • redisrael@claimscon.org

